

ХАРАКТЕРИСТИКА ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ІЗ АЛКО- І НАРКОЗАЛЕЖНІСТЮ

CHARACTERISTICS OF INDIVIDUAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PERSONALITY WITH ALCO AND DRUG ADDICTION

Стаття присвячена вивченню однієї з важливих проблем формування адикції – проблемі функціональної залежності між поведінкою, внутрішньоособистісними характеристиками та зовнішнім оточенням у процесі зловживання психоактивними речовинами. У статті розглядаються індивідуально-психологічні особливості особистості із алко- та наркозалежністю. Викладаються теоретичні погляди дослідників, які працювали над тим, щоб класифікувати основні особливості людей, які мають залежність. Проведене автором дослідження стосується того, які особливості у спілкуванні мають ці групи людей, якою є їхня мотивація до споживання та який вплив на особистість має вживання алкоголю і наркотиків, що змінюється після довготривалого вживання. Розглянуто особливості впливу сім'ї на деструктивну поведінку залежної особи. Проведено порівняльний аналіз між алко- і наркозалежними людьми. Узагальнено типологію нарко- і алкозалежних особистостей, їхні поведінкові реакції та міжособистісні стосунки. Розглянуто особливості класифікації та ознаки досліджуваної групи людей, особливості емоційної та мотиваційної сфери поведінки алкозалежних в сім'ї, на виробництві, в суспільному житті. Визначено особистісні розлади, вплив співзалежності на вживання алкоголю та наркотиків, ознаки психологічної та фізичної залежності, особливості впливу залежності на повсякденне життя. Основна увага приділяється тому, як саме ці люди проявляють себе у своєму повсякденному житті, чому вони вибирають саме таку поведінку, яке коло спілкування вони, як правило, мають, з якими труднощами стикаються у вербальних та невербальних контактах. Дається характеристика їх індивідуально-психологічних особливостей. Наприкінці статті наводяться висновки стосовно того, що спільного мають алко- і наркозалежні. Проводиться аналіз особистісного профілю алко- і наркозалежних в контексті раніше встановлених особливостей ціннісно-смісловної сфери. Такий аналіз дозволив сформу-

лювати основні характеристики цієї специфічної соціальної групи.

Ключові слова: наркозалежні, залежна поведінка, адикції, алкозалежні, алкозалежність, адиктивна поведінка, співзалежність.

The article is devoted to one of the important problems of addiction formation, functional dependence between behavior, intrapersonal characteristics, and external environment in the process of substance abuse. This article examines the individual psychological characteristics of a person with alcohol and drug addiction. The theoretical foundations of researchers who have worked to classify the main features of people who are addicted are presented. The author conducted a study on what features of communication these groups of people have, what is the motivation for consumption and what is the impact on the personality of alcohol and drug use, which changes after long-term use, how the family affects the destructive behavior of addicts and drug addicts, the typology of drug and alcohol addicts, what they have behavioral reactions and interpersonal relationships, how they can be classified and on what grounds these groups of people, features of emotional and motivational behavior of alcoholics in the family, at work, in public life, personality disorders have, how interdependence affects the use of alcohol and drugs, what are the signs of psychological and physical dependence and how it affects people's daily lives. The main attention is paid to how these people behave in their daily lives, why they choose such behavior, what circle of communication they usually have, what difficulties they encounter in verbal and nonverbal contacts, and the characteristics of their individual psychological characteristics. At the end of the article, the conclusions are given as to what alcohol and drug addicts have in common, the analysis of the personal profile of alcohol and drug addicts in the context of previously established features of the value-semantic sphere allowed to formulate the main content characteristics of this specific social group. **Key words:** drug addicts, addictive behavior, addictions, alcohol addicts, alcohol dependence, addictive behavior, interdependence.

УДК 159.9.072.433
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.38>

Белава О.С.

здобувач другого рівня вищої освіти
медичного факультету
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Миропольцева Н.І.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Актуальність дослідження індивідуально-особистісних особливостей осіб, які страждають на алкоголізм і наркоманію, зростає у зв'язку з тим, що Україна займає одне із топових місць в Європі за вживанням алкоголю. Кількість хворих настільки велика, що значна частина працездатного населення виявляється поза активним соціальним життям. Крім того, відомо, що суттєву роль у реалізації адиктивних властивостей особистості відіграють генетичні фактори. Все це загрожує деградацією суспільства та його генофонду, що становить загрозу безпеці країни. Вирішення даної проблеми пов'язане з необхідністю подолання протиріччя між потребою

суспільства в ефективних моделях соціально-психологічної корекції та реабілітації адиктивних особистостей і відсутністю підходів до вирішення проблем алкоголізму та наркоманії у сучасній психологічній практиці.

Схильність до залежної поведінки – це особистісне утворення, що детермінує готовність до вживання психотропних препаратів. Вплив вживання наркотиків на особистість наркозалежного, на його соціальну дезадаптацію, відносини з оточуючими, особистісну деградацію вимагає детального вивчення в рамках психології розвитку особистості і соціальної психології. Значний внесок у вивчення даної проблеми зробили такі автори, як Б.С. Бра-

тусь, А.Н. Грязнов, В.М. Гуртовенко, Б.В. Зейгарник. Процвітання наркоманії зумовлюється не тільки індивідуальними особливостями, а й історичними умовами існування суспільства. Спираючись на аналіз психологічної літератури в галузі великих соціальних груп, ми зробили висновок про те, що наркозалежні особи є представниками специфічних груп і вважаються носіями певних групових цінностей і способу життя [11, с. 20].

Сьогодні загальноприйнятною вважається точка зору, згідно з якою фактором ризику розвитку наркозалежності є різні деструкції характеру, відхилення в особистісному розвитку. Сутністю поведінки наркомана стає істотна зміна ієрархії цінностей, поринання в ілюзорно-компенсаторну діяльність і суттєва особистісна деструкція.

Про типологію особистостей споживачів наркотиків є різні судження.

Е.А. Бабаян і А.Н. Сергеев поділили споживачів наркотиків на такі умовні групи:

1) експериментатори — найчисленніша група, представники якої після першої проби не повертаються до заняття;

2) епізодичні споживачі, які приймають наркотики з огляду на обставини, що склалися;

3) систематичні споживачі приймають наркотики за певною схемою в зв'язку з якимись значущими подіями;

4) постійні споживачі послідовно формуються з трьох попередніх груп, найчастіше залежні від наркотиків психологічно;

5) хворі на наркоманію з психологічною та фізичною залежністю від наркотиків. Представники перших чотирьох груп – це так звані поведінкові наркомани, що потребують виховних заходів, в той час як представники п'ятої групи потребують кваліфікованого лікування та соціальної реабілітації [10, с. 47].

Істотним фактором, що визначає формування наркотичної особистості, на думку низки авторів, є наявність девіацій, особливо антисоціальної спрямованості особистості, кримінальності.

Поведінкові реакції відображають такі характеристики особистості та міжособистісні стосунки наркозалежних, як ізоляція через порушення соціальних контактів та дисфункційні родинні зв'язки, відсутність глибоких інтересів, внутрішня напруженість та незадоволення ситуацією, своєрідне і часто неадекватне сприйняття реальності. Наркозалежні характеризуються зниженням здатності інтуїтивно розуміти інших і розмірковувати, грати інші соціальні ролі. Через це поведінка таких осіб може виглядати своєрідно, ексцентрично. Така поведінка позбавлена природного емоційного забарвлення, адже адекватність емоційної реакції є недостатньою. Водночас такі особистості характеризуються незадоволенням ситу-

ацією та вразливістю, послабленими аутизмом та дистанціюванням, які функціонують як механізми психологічного захисту [6, с. 294].

Перераховані особливості наркозалежних зазвичай супроводжуються труднощами спілкування, що виникають в невербальних та вербальних контактах. Тенденція до розмитих формулювань багато в чому пояснюється тим, що вторгнення соціальних стимулів у внутрішній світ людей такого типу може виступати для них джерелом тривоги, напруги, довготривалих негативних емоцій. Порушення соціальної комунікації може призвести до відсутності чіткого уявлення про те, як поводитись у певній ситуації, чого саме очікують інші. Складність повсякденних контактів призводить до ще більшого зростання ізоляції, тому що ситуації, що вимагають такого контакту, створюють або посилюють почуття внутрішньої напруги. Відчуженість призводить до того, що наркозалежним важко усвідомити ситуацію та загальну картину світу. Вони часто відчувають відчуженість, неможливість стати членами груп, до яких вони офіційно належать [5, с. 94].

Прагнення усунути замкнутість та нездатність подолати труднощі у спілкуванні породжує амбівалентність у стосунках з людьми, пов'язану з очікуванням уваги з боку інших та страхом відмови з їх боку. У результаті такі люди виявляють або надмірну доброзичливість, або невиправдану ворожість до оточуючих. Надмірні й інтенсивні контакти вони замінюють раптовими перервами у спілкуванні. Неефективність соціальних контактів визначає занепокоєння наркозалежних щодо належності та значення їх особистості. Таке занепокоєння служить основою для закріплення залежної поведінки. Турбуючись про місце своєї особистості в суспільстві та її важливість, наркомани часто створюють коло знайомих таким чином, щоб побудувати особливе середовище, в якому їхнє значення є безумовним. Вони вважають за краще виключити зі свого кола спілкування людей, від яких надходить негативна та тривожна інформація. Наркозалежні мають схильність у поєднанні з особливостями індивідуального розвитку до виникнення тривожних реакцій. Низька здатність диференціювати реально значуще і незначне пов'язана з тим, що у них спостерігається постійне безсоння, характерне для стану тривоги. Це зумовлює недостатню здатність до концентрації уваги, сумніви і коливання за необхідності прийняти рішення, тривогу і страх з приводу можливих наслідків.

Наркозалежні схильні до нав'язливого занепокоєння, напруженості, нерішучості. Тенденція заперечувати тривогу виражається відсутністю спонтанних згадувань про труднощі, які можуть її викликати, зневагою до труднощів, оптимізмом.

Алкогольна залежність, як і інші адикції, виникає у конкретної людини, у особистості. Алкоголізм або інші залежності можуть розвинутися як результат тривалих невротичних конфліктів, структурного дефіциту, генетичної схильності, сімейних і культурних умов, а також впливу оточення.

Дослідження особистості алкозалежних дозволило виділити такі особливості людей, які страждають на алкоголізм:

1) слабке его з недостатньою ідентифікацією власної статевої приналежності, психопатичні риси, ворожість, негативна концепція власного «Я», незріла імпульсивність, низький рівень толерантності до фрустрації;

2) посилення збудливості, підвищена чутливість, схильність до іпохондрії, страх смерті;

3) пасивність, загальна емоційна залежність;

4) невротичні ознаки з проявом страху, депресії, істерії і схильності до іпохондрії;

5) схильність до агресії;

6) низький самоконтроль;

7) схильність до брехні;

8) схильність до розвитку «над-Я» під впливом психотерапевтичного лікування.

В.М. Блейхер, І.В. Крук виділяють 4 основних типи особистісних розладів у осіб, які страждають на алкоголізм:

1) інтровертно-невротичний (неврозоподібний) тип, що характеризується високою невротичною тривожністю, вираженою інтровертованістю, ситуативною і депресивною самооцінкою зі схильністю до самозвинувачення, нестійкістю рівня домагань;

2) екстравертно-невротичний (психопатоподібний) тип, що характеризується вираженою екстравертованістю, високими показниками невротичної тривожності та психологічного захисту у вигляді раціоналізації. Особистісні зміни гасять стабільний аномальний характер;

3) екстравертно-анозогнозичний тип, що характеризується безтурботністю щодо сьогодення і майбутнього, вкрай вираженою неадекватністю самооцінки. Механізмом психологічного захисту є самовиправдання;

4) апатично-інтровертований тип, що є виразом грубої алкогольної деградації особистості і характеризується аспонтанністю в поєднанні з «порожньою» інтровертованістю, що свідчить про втрату соціальних контактів, відхід від реальної дійсності, повну відсутність інтересу до подій [6, с. 85].

Особливе місце в дослідженні психологічних особливостей осіб, які страждають на алкоголізм, займає дослідження співзалежної поведінки (С.Н. Зайцев, Л.Г. Зоріна) [4].

С.Н. Зайцев вважає, що співзалежність передуює алкоголізму і наркоманії та є одним з найбільш важливих пускових механізмів

хвороби. Її значимість серед інших факторів ризику становить близько 60%. Він стверджує, що якщо в родині хтось хворий на алкоголізм чи наркоманію, то це означає, що в інших членів сім'ї обов'язково є співзалежність.

На підставі цього більшість дослідників робить висновок, що у дітей з алкозалежних сімей ризик захворювання на алкоголізм вищий, тому що вони отримали в батьківських сім'ях досвід співзалежної поведінки. Попри припинення безпосереднього спілкування дитини з батьками, що страждають на алкогольну залежність, співзалежність негативно впливає на вже дорослих дітей, на їх здатність створити здорові партнерські відносини.

Психологічна залежність від алкоголю будується на фіксації відчуття, що алкоголь викликає бажаний ефект. Ефекти вживання алкоголю багатобічні, а їх прояв має спрощений і умовний характер. Вчені виділяють основні ефекти алкоголю. До них належить ейфоризуючий ефект, що викликає підвищений настрій, здатність алкоголю спричиняти розслаблені стани, що супроводжуються стимуляцією уяви, поринанням у сферу мрій, відривом від реальності, відчуженістю.

Фізична залежність від алкоголю має такі ознаки: 1) втрата контролю; 2) нестримний потяг; 3) підкреслення драйву, що не має психологічного змісту; 4) неможливість утриматися від прийому алкоголю. Вчені виділяють залежні мотивації у процесі розвитку алкозалежної поведінки. Такі мотивації ведуть до розвитку певної форми алкоголізму. Атарактична мотивація – це прагнення до прийому алкоголю з метою пом'якшення або усунення емоційного дискомфорту, тривожності, зниженого настрою. Субмісивна мотивація – це небажання образити людей, які пропонують алкоголь, що відображає виражену тенденцію до підпорядкування і залежності від думки інших. Гедоністична мотивація – це прагнення підвищити настрій, отримати задоволення в широкому сенсі цього слова. Мотивація з гіперактивацією поведінки означає, що алкоголь споживається, щоб викликати стан збудження, активізувати сили організму. Псевдокультурна мотивація – це прагнення справити враження на оточуючих рідкісними і дорогими алкогольними напоями, продемонструвати вишуканий смак [5, с. 104].

Найбільш поширений результат впливу алкоголю як наркотику – ейфорія й інтоксикація. Проникаючи в головний мозок, алкоголь послаблює його функціонування. Усі реакції мозку сповільнюються, а процеси, що відбуваються в ньому, перериваються і спотворюються. Інтоксикація призводить до неадекватності почуттів, суджень, поведінки і фізичної координації. У разі гострої інтоксикації людина може знепритомніти.

Увагу дослідників привертають механізми психічних розладів, особливості емоційної та мотиваційної сфер поведінки алкозалежних людей в сім'ї, на виробництві, в суспільному житті. Розвиток алкогольно-невротичної патології зумовлений поєднанням особистісних і ситуаційних чинників, які впливають на патогенез невротичних розладів.

У алкозалежних більше виражені втрата інтересів, відчуття байдужості, труднощі побудови міжособистісних зв'язків, брак спонукання до діяльності, пригніченість потягів. У міжособистісних відносинах алкозалежні можуть виглядати так, наче вони занурились у себе й уникають контактів. Однак загроза розриву симбіотичних зв'язків може викликати у таких осіб спалах. Їх самотність і відчуженість можуть відображати прагнення unikнути розчарування. Вони відчують потребу залучити й утримати увагу оточуючих, для них важлива їхня оцінка. Вони прагнуть знайти і зберегти близькість. Для них характерні реакції, що супроводжуються почуттям провини, гнівом, спрямованим на себе (аутоагресією).

Алкозалежні люди відрізняються блокуванням і нереалізованістю основних потреб, в результаті чого зростає їхнє емоційне напруження і незадоволеність якістю життя. Як наслідок, може виникати зневага до прийнятих суспільних норм, які вважаються моральними і етичними цінностями, встановленими правилами поведінки і звичаями.

У міжособистісних відносинах (навіть найбільш інтимних) особи з алкогольною залежністю відрізняються поверхневими і нестійкими контактами. У них рідко виникає почуття глибокої прихильності. Вони можуть бути приємними в короткочасному спілкуванні, але при тривалому знайомстві часто виявляється ненадійність цих особистостей. У патологічних випадках асоціальні тенденції можуть виявлятися в безпричинній агресивності, брехливості, сексуальній нестриманості.

Як і наркозалежні, хворі на алкоголізм мають тенденцію до виходу з навколишнього середовища у внутрішній світ і до дотримання дистанції між собою і оточенням. Вони втрачають контакт з реальністю, замінюють реальне суспільство на псевдожиття [3, с. 184].

Неефективність соціальних контактів зумовлює занепокоєння алкозалежних з приводу приналежності і значущості своєї особистості і служить основою для підтримання адиктивної поведінки.

Дистанціювання і відчуженість поєднуються з ригідністю, прагненням покласти на оточуючих провини за порушення міжособистісних відносин, життєві труднощі і емоційні конфлікти.

Відмінності між алко- і наркозалежними є незначними. Вони стосуються переважно

функцій, які виконують внутрішньогрупові відносини в поведінці членів групи. Алкоголікам необхідна компанія для організації самого процесу прийому алкоголю, замаскованого під спілкування, але після сп'яніння ці цінності втрачають значимість і сенс. Водночас у наркозалежних відносини короткочасні й існують тільки для здобування і придбання наркотичної речовини. При цьому відсутня навіть ілюзія спілкування. Після вживання наркотику відносини знецінюються, потреба в них різко знижується і може бути повторно актуалізована лише після відновлення від наркотичного сп'яніння з метою дістати нову дозу.

Алко- і наркозалежні замінюють реальне суспільство псевдосуспільством товаришів по чарці і наркоманів, задовольняючи свої базові потреби. У такий спосіб вони дистанціюються від іншого соціального оточення, їх внутрішньогрупові цінності і стандарти тією чи іншою мірою суперечать загальноприйнятим соціальним нормам.

Аналіз особистісного профілю наркозалежних в контексті раніше встановлених особливостей ціннісно-сислової сфери дозволяє сформулювати основні характеристики цієї соціальної групи:

1) наявність психологічної дистанції між членами даної специфічної соціальної групи і оточенням;

2) наркозалежні вважають за краще виключати з кола свого спілкування людей, які є джерелом негативної і тривожної інформації;

3) порушення у сфері інших соціальних контактів поза специфічною групою, включаючи сімейні відносини;

4) невисока значимість для наркозалежних відносин один з одним, дистанція і відчуженість всередині групи;

5) нездатність стати дійсними членами соціальних груп, до яких вони належать формально, труднощі в реалізації інших соціальних ролей і позицій;

6) специфічна соціальна група наркозалежних являє собою своєрідне підтримуюче середовище, в якому їхня соціальна значимість визнається;

7) високий ризик десоціалізації, легітимності асоціальних і внутрішньогрупових норм і установок;

8) ігнорування висловлювань і дій оточуючих, що суперечать внутрішньогруповим установкам, брехливість і ворожість у відносинах з представниками інших соціальних груп.

Аналіз особистості алкозалежної особи дозволяє скласти такий психологічний портрет алкозалежних:

1) внаслідок пригніченості алкоголіки в міжособистісних відносинах можуть виглядати так, наче вони занурились в себе і уника-

ють контактів, однак вони характеризуються вираженою симбіотичною тенденцією. Вони відчують потребу у залученні й утриманні уваги оточуючих;

2) для них важлива оцінка інших, вони прагнуть здобути і зберегти їх близькість;

3) відносини специфічної соціальної групи алкозалежних з іншими соціальними групами детерміновані амбівалентним тенденціями – вираженою симбіотичною потребою та асоціальними установками і поведінкою;

4) вони прагнуть повернутися в суспільство, налагодити взаємні відносини з неалкогольним оточенням, внаслідок чого їх специфічна група, попри дистанційованість, намагається вибудувати зв'язки з іншими соціальними групами;

5) серед внутрішньогрупових норм може виникати нехтування прийнятими суспільними нормами, визнаними моральними й етичними цінностями, встановленими правилами поведінки і звичаями;

6) протест проти норм здійснюється непрямым шляхом, а асоціальні прояви, зокрема ворожість і агресивність, стосуються переважно найближчого оточення;

7) групи алкозалежних характеризуються брехливістю, нещирістю, запобігливою манерою спілкування і прагненням членів групи здобути прихильність значущих товаришів;

8) алкоголіки прагнуть підвищити свій статус серед неалкоголіків і повернути повагу представників інших соціальних груп, але вони розуміють, що вони не завжди готові взяти на себе пов'язану з цим відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березин С.В. Психология наркотической зависимости и созависимости. Москва, 2001. 213 с.
2. Балини М. Базисный дефект. Москва, 2004. 124 с.
3. Боулби Дж. Привязанность. Москва, 2005. 141 с.
4. Вагнер Э. Алкогольная и наркотическая зависимость у подростков. Пути преодоления. Москва, 2006. 190 с.
5. Жадсон Брюер. Залежний розум. Сигарета, смартфон, токсичні стосунки. Як формуються шкідливі звички та як їх подолати. Київ, 2018. 288 с.
6. Ліщинська О. Культова психічна залежність особистості : практичне керівництво для психологів. Київ, 2007. 112 с.
7. Лисенко І.П. Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків. Київ, 2003. 558 с.
8. Литвинчук Л.М. Зміст та технології психотерапії у роботі із залежностями: сучасний погляд на проблему. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Психологічні науки»*. 2016. № 3. С. 134–148.
9. Ревука Т.О., Крайніков Е.Г., Прокопович Є.М. Особливості ресоціалізації та реабілітації осіб, хворих на психічні розлади. *Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. 204 с.
10. Шлімакова І.І. Зумовленість життєздатності особистості впливами навколишнього середовища. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Серія «Екологічна психологія»*. 2019. Том. VII. Вип. 47. С. 47–55.
11. Щербина Л.Ф. Методичні підходи до психологічної реабілітації осіб, залежних від наркотичних речовин. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 8. С. 20–31.